

MIRKO
KOVAČ

p o k o j

Z I V O J I N
T U R I N S K I
tri — uspravno

Barba Donato je bio jedini ako ne i posljednji Dalmatinac na celom ovom području Hercegovine. Ne zna se da je u Varoši išta izazvalo toliko uzbuđenja koliko neobična smrt barba Donata što je za nas Hercegovce, odnosno za nas Madare u Hercegovini, i dalje ostao najtašansteniji događaj koji je došao vrlo neočekivano: petnaest dana posle njegove slave, kada je još uvek bio prilično zdrav i kada se pod nadzorom svoje žene okupao i promenio donji veš.

Donato se rodio pored izvora u Kaštelu Starom jedne godine kada su cvetale trešnje i kada su smrt i rođanje bile dve najbelse vrline. Pored toga izvora njegova baba Ana, koja je rodom od Biriša, američkim novcem obnovila je bogomolju svetog Roka koja se nalazila na njihovom imanju pored puta za Trogir i to u tečnila noću a sutradan je sa šjora Andricom uzvikivala svete reči i govorila:

ajme gospe, moja je duša vidila, moja je duša vidila i meštani su dolazili da se pomole i ostave priloge i milostinju,

jes' bome, govoreli su, presveta majko božija, a Donato je uzimao novac i stavljao ga u kasu svoje babe koja je ostavila u amanet Donatu da je ne otvori pre dana svoje ženidbe ali Donato je otvorio kad je navršio dvadeset godina, to jest kad je prvi put spavao sa ženom nekom putanom iz Trsta i obeeao joj kasu, samo da mu učini toliko i izade u susret njegovoj radoznalosti, da je otvore i prebroje novac pošto je verovalo da tu ima mnogo novaca jer je to sveta para koja se gomila i udvostručuje.

Tada je u Kaštelu došlo pozorište i prva žena njegovog života otišla je sa jednim smešnim kicošem i iz zaprega, na kojoj se ovezala, bacila šjor Donatu ispražnjenu kasu a on od nekog stida i neke čudne obuzetosti nije mogao da joj maše niti da uzme kasu i pogleda, kao što imaju običaj Dalmatinci, da u njoj slučajno nije šta ostalo.

Donato je pričao okupljenim Dalmatincima na mulu da je video na drumu iznad Kaštela Lukšića u zlatnim karucama srpskog prestolonaslednika sina nj. veličanstva kralja Aleksandra. Bio je u naručju neke dame, tako je govorio Donato, toliko je imao slabačko telo i sićušnu glavu da nije mogao da se uspravi ako ga, neka od tih dama koje su ga okruživale, ne bi pridržavala. A kada su došli do bogomolje svetog Roka, tako kaže Donato, izneli su prestolonaslednika na rukama pridržavajući mu glavu na jastučićima i on je sa gadenjem pogledao na katoličku bogomolju a onda su ga ondeli do izvora gde je prestolonaslednik, inače već odrastao čovek, počeo da plaće kad je na licu osetio hladnu izvorsknu vodu i odbio da pije tako da se na rukama gospoda vratilo u karuce i tu je jednu od njih počeo da ljubi i da joj pred drugim damama tankim usnama drži tople bradavice na punim i belim grudima i onda se odvezao u pravcu Trogira, sa nekom strašnom cikmom karuce su se izgubile drumom a ja sam došao na izvor, tako kaže Donato, i našao tu ovaj zlatnik koji je verovatno ispao kralju ili nekoj od tih dama i ovu sliku gole engleske vojvojkine koja je posvećena kralju Aleksandru. Zatim se pričalo da je mladi prestolonaslednik nudista i da se pojavljuje na nudističkoj plaži sa jednim belim plaštom, okružen svojom svitom i pomoćnicima koji su ga pridržavali i pre ulaska u vodu hrabrili i masirali. On je sebe ostavljao „srpski kralj“ i govorio im da budno prate da ne potone srpsivo, no kažu da je i pored mršavosti i nerazvijenog tela imao onu mušku stvar preveliku, da je napravio celo plemsvo sa dvora obuzalima sramota, i nastojali su da prikriju tu paradoksalnu činjenicu, ali sam kralj je namerno isticao tu svoju prednost a u njegovoj nameri podržavale su ga dame, pa čak i starije gospe sa dveri.

No ubrzo su u Kaštelu prestale priče o prestolonasledniku jer se pojavio neki mršavi naučnik svetskog glasa, za koga se veruje da je rođen u Gospiću, i počeo da slikava Dalmatince tako da Donato zajedno s njim ima neke fotografije pred Miljenkovim dvorcem u Kaštelu Lukšiću i taj čudni visoki naučnik nije htio da otkrije svoje ime samo je rekao Dalmatincima da ga mogu zvati Nicolas a od njih niko nije znao po čemu je poznat u svetu. Onda su ga počeli vidati samog i verovali su da želi da se tu nastani a neki Zadrani su proneli priču da je kamenorezac i da je došao da sastavlja i uvuče ljude u neku partiju i počeli su da se razmišljaju o njemu i da uništavaju fotografije na kojima se vide zajedno s njim. Donatu je saopšteno da je vlast saznela da ga je on doveo. Iste noći sproveli su ih zajedno i ravno jedanaest

godina o šjor Donatu se ništa nije znalo a onda se pri kraju leta pojavio u dubokim crnim cipelama i s belim šešikom sa velikim obodom i dugo ga niko nije prepoznao a i sam se nije javljao već jedno vreme živeo kao stranac i noću se pojavljivao sam na mulu gde su ga uzalud zadržali da ga prepoznaju i ko zna koliko bi ga tako pratili da nije postao sumnjiv i tek nakon ispitivanja saopšteno je da se vratilo Donato i da je bio negde u nekoj svetskoj tamični gde su zatvarani komunisti tako da je postao drugičiji, čuljiv, nepristupačan sa otiscima lista na rukama i bezbrojnim ožiljcima i borama na licu. Saopšteno mu je da tu više niko ne živi od njegove rodbine i da mu je kuća zakovana. Meštani su rekli da su mu porodicu proterali za kaznu zbog sinovljehv grehova a sestru su mu neki crni vojnici silovali i mrtvu ostavili u kući a po vratima i prozorima izlepiši znake opasnosti sa mrtvačkim lobjanima tako da se niko nije usuđivao da ih otvori i uđe unutra.

samo smo dugo godina, tako kažu meštani, osećali neprijatan vazduh koji je izlazio iz te kuće i koji na naše veliko iznenađenje nije prestajao već se iz godine u godinu širio a ako bismo se mogli primaknuti u blizinu te kuće osećali smo snažno strujanje kroz mračna vrata i podrum. Kako su godine odmicalle kuću su naseljavali gmizavci koji su se čuli između mahovine i koprive, neke ptičurine proletole su kroz krov i napadale se međusobno a ponekad bi se čuli i nerazumljivi glasovi.

To je tako kad je kuća prazna, govoreli su, kad udari nesreća i pitali su šjor Donata šta je bilo sa onim mršavim čovekom zbog koga je i Donato proteran.

Donato je rekao da je taj čovek umro i da je to sve što zna o njemu. Ostao je u Kaštelu nekoliko dana i oženio se jednom od tri usamljene sestre koje su živele gotovo bez išta a za najstariju šjoru File, koja je izgledala bolesno i celog života premoreno, govorilo se da je imala avanturu sa Teslom iako je u to bilo teško poverovati, jer dok je boravio u Jugoslaviji nije pokazivao nikakvo interesovanje za žene, a pričaju da je i u Americi živeo povučeno i skromno na nekom tavanu gde je slobodno vreme proveo u slikanju prihrana živih ili mrtvih kojima je bio napunio celo potkrovlje.

Donato je oženio šjora Tonu najmlađu od njih i izgubio se bez ikakva glasa.

Potucao se jedno vreme po Hrvatskoj i onda potražio Gustava Gaja sa kojim je bio u srodstvu i on ga je poslao u Hercegovinu, u Varoši, i Donato se namestio kao poslužitelj kod Elide a pored toga obavljao je dužnost tržinskog inspektora i tu je u Varoši našao svoj prvi dom i utopište posle dugogodišnjih lutanja i nostalgije za rodbinom.

Prva stvar u Varoši vezana za njegovo ime bio je dugo iščekivani porodaj maloumne Zazija za koju su Varošani pričali da je više od godinu dana nosila to dete, u stvari od onog dana otkad se u Varoši pojavio šjor Donato. Tog dana kada su očekivali Zazijin porodaj pojavio se i Donato u čistom i svečanom odelu sa jednom ružom zaduženom u reveru. Znao je da cela Varoš njemu pripisuje dete, iako je nama poznato da Donato nije imao ništa sa nesrećnom Zazijom. Po Elidinom nalogu on je primao čak i čestitke. Varošani su čekali celo jutro po najvećem suncu dok se Zazija porodala u podrumu i zabavljali se opkladama noće li biti muško ili žensko, živo ili mrtvo, a niko nije mogao ni pretpostaviti da neće biti ni jedno od toga, i zaista ni danas, ni koji znamo, nećemo kazati šta se rodilo te godine koja je inače bila u znaku čudnih i neverovatnih predskazanja. I to dete više smo primili kao predznak nesreće nego li živo ljudsko stvorenje koje smo istog časa kad smo ga ugledali zadavili a uveče sklonili u jamu gde su bacane crkotine. Prizor nam jamom bio je za nas uzasan jer čim smo bacili to što se rodilo (a ne možemo ispričati šta) onako bolesna pojavila se Zazija sa strašnim osjećanjem materinstva i počela da plaće i da se spušta u jamu a mi smo joj uzalud objašnjavali njen porod, ali se na kraju sve dobro svršilo jer smo Zaziji obećali drugo dete koje će odmah prohodati i početi da govori. Zazija je bila srećna i rukama je dodirнула svoj truh i rekla: opet će ovde biti, jer nama je jedino i bilo poznato koliko se Zazija bila izmenila za to vreme dok je nosila porod, oni znaci bezumlja i duhovne uzetosti kao da su sasvim nestali pred osjećanjem sreće koja je tih meseci ispunjavala celo njeno biće. U nekoj top-

loj, bolnoj ljudskoj želji da se sreća prikazuje Zazija je to činila na taj način što je celo vreme milovala svoj truh. Pravi otac tog deteta nikada nije bio otkriven.

Donatu je Elida prebacivala za njegovo ljubav prema Dariji za koju je znala i Donatova žena šjora Tone.

No doista sada je imao više od osamdeset godina a već četiri godine kako neprijatno zaudara od neke bubrežne bolesti i jedino je taj zadah mogla da podnese njegova žena koja je govorila da ju je navikao na sve i da ju je ponižavao punih pedeset godina ako se izuzme rat kada su bili odvojeni više od tri godine.

Tada sam jedino i počimla, i tako je govorila njegova žena šjora Tone koja je na dan barba Donatove smrti uzviknula:

presveti bože, presveti bože, i to na samom grobu ali na to niko nije obratio pažnju, čak ni sveštenik Jeltimije, čak ni devojčica koja je nosila jedini venac poslat još pre sedam godina koji je sve do danas stajao obeešen u njegovoj sobi. Mora da je bio nekolicu puta popravljaj jer bi se inače pri dodiru raspao. Još tada je njegova čerka koja je pobešla za nekim američkim potnikom mislila da će umreti, a pošto se bavila izrađivanjem venaca, od čega je jedno vreme izdržavala njega i majku, napisala mu je:

dragom Papi da izna Njega večno stoji ova Ruža tvoja čer marija

trebalo je zato nekoliko metara crvenog krep-papira ali ona je to pisala u dva reda malim srebarnim slovima koja su već izbleđela i koja i pored najbolje volje otac Jeltimije nije mogao pročitati što se i videlo po njegovom nepomičnom pogledu; tada se i zakašljao tako da smo morali prekinuti sahranu više od četrdeset minuta.

No između svega nas je najviše zanimao način njegove sahrane pa donekle i način njegove smrti. Po svim znacima, poslednjem pregledu i nalazu lekara barba Donato je umro u jedanaest sati noću od iznenađenog gušenja i uremije ja „sahrana će se obaviti sutradan iz crkve na pravoslavnom groblju“, pošto je Donato još otkada je došelio u Varoši i radio kao tržinski inspektor ko zna zbog čega i na koji način primio pravoslavnu veru. Sestra njegove žene šjora Klare rekla je još prilikom posete gradskoj bolnici: ali će ti sveti Roko videti da si vjeru promjenila, i zaplakala kad je ugledala barba Donata kako celom dužinom svog tela ispunjava bolnički krevet: oli ćeš se vratiti lipi barba.

Pretpostavljalo se da će sahrani prisustvovati i Ruskinja Darija koja je bila barba Donatov vrsnik i koja je prebleđela i klonula kad je čula šta je Zazija rođila pošto je i ona verovala da je Donatovo dete, a Varoš je u to vreme govorila o čudnoj bolesti šjor Donata koji je doneo iz vremena prognostiva i koju je kasnije prenosio ženama, ali ne iz želje da ih zarazi već ga je izgleda ta bolest primoravala da oseća stalnu potrebu za ženom tako da mu to nije bilo mero do pred samu smrt. Darija već preko pedeset godina otkako živi u Varoši drži časove sviranja na fortepjanu umobolnoj čerki nekog starog austrijskog oficira i isto toliko, svako veče, šeta sa svojim psom koji za svakog poštenog građanina odista izgleda ružno. Nije ga jedino povelat te večeri 1921. godine baš kao da je znala da će joj prići neki Hrvat koji je bio pojam muškosti i o kome su pričali čak i ljudi sa odgovornim mestima: oficiri i železnikari. On je ugledao Dariju kako šeta pored železničke stanice u svojom sivom ogrtaču zakaopanom jedino ispod krja. Imala je žute rukavice i sasvim beli štap kojim bi mahalala ako bi pokušavala nešto da peva a koji joj je u stvari najviše služio u razgovoru jer je njime sagovornika često upirala u stomak a jednom je nekom Saranoviću tim štapićem podigla kapu i kada je ugledala njegovu celu zasmijala se i rekla:

znala sam bogami.

Na veliko čudo nikada nije veličala Rusiju i često je govorila da je ona iz Poljske i da Varošani nisu povelat rovali jer je za vreme rata sa ruskim vojnicima pevala.

Nosila je preterano kratku haljinu što svakako nije bila moda u to vreme, u stvari je bila mnogo kraća pozadi što je i Hrvat primetio. Začudo nije mahalala štapić, niti pokušavala da bilo šta zapeva, naprosto šetala je malom stazom jer je upravo uzela lekove i trebalo je uskoro da ode na spavanje.

Hrvat joj je prišao i rekao:

bum vas jebel.

Darija je prošla dostojanstveno, naravno ne pogledavši ga a onda se naglo okrenula i svojim belim štapićem kao kakvu smrdljivu stvar dodirнула njegove pantalone i rekla:

Vi niste gospodin. Zar vas nije stid. Zaudarate.

Ali vi gosp' ne bute znali kaj ja imam u hlačama,

rekao je Hrvat.

To je neverovatno, bože, rekla je, tolike godine posle rata i još smrdite,

i onda ga je ogurnula štapićem i okrenula se.

Da je Hrvat htio da pogleda video bi njene tanke noge i pravice cipele koje su se jedva održavale na tim nogama. Zaceo, primetio bi još neke pojedinosti, zgružvane bele čarape koje je nosila jedino zbog toga što su se slagale sa štapićem. Ali kako je mogao pogledati kad ju je gotovo dodirivao otpozadi i ona je znala zbog čega on tako isprekidano diše ali nije htela na to da obraća pažnju. A kada je rekao:

vrag vam dal mater za kaj se ne okrenete,

ona se naglo okrenula i imala je doista i šta videti neki kažu da je čak i vrisnula što je neverovatno u odnosu na Darjinu dostojanstvo, a i da je vrisnula samo bi se pretvarala, jer je sve unapred znala, najverovatnije da je samo uzviknula: „ju“ mada je taj uzvik upotrebljavala i kada sretno nekog poznanika ili ako pred njom, slučajno na putu od železničke stanice do Varoši, iskrse kakva mačka ili kokoška.

No da isuviše daleko ne odemo u opisanje Darije moramo odmah priznati da se tri dana kasnije u pomamnoj ekstazi rodila ljubav između Darije i tog Hrvata, a gospe su nedeljom dolazile kod nje, čim on ode u jedan gradić čvadeset i osam kilometara od Varoši u kome je bila katolička crkva, i interesovale se da li je

Ijubavnikom

to kod njega baš tako kao što se priča. Pobožne gospode su se čudile, čak su i sa gnušanjem gledale na to i sve su odreda govorile da su srećne sa svojim muževima. Neki kažu da je Darija, pošto je u to vreme osiromašila, naplaćivala priče r muškosti svoga ljubavnika, ali to je bila izmišljotina kakva bi se mogla dogoditi u Americi ili bilo gde drugde, svakako daleko od Hercegovine.

Gospode su tvrdile da je to nenormalno i krstile se. Neke su se čak prijavile da ga okupaju na dan njegove smrti što je zaista bilo smešno, ali ubrzo se saznalo da je to sasvim u šali rekla žena nekog oficira. Gospode su se zgražavale kad je Darija rekla da je i pored svega još nikada nije uspeo zadovoljiti, što se odmah prebacilo na drugu stvar da nije htelo. Danas se međutim ispostavilo da Hrvat nikada s njom nije spavao pa ni te noći 1921. godine.

Dalje pričanje ovih događaja svakako bi nas odvelo isuviše daleko od sahrane barba Donata pa bi se sasvim zaboravilo i da je umro, ali sudbina Hrvata privlači nas i zbog toga što se u nju, ne znamo koliko opravdano, upliće i barba Donato.

Strašna ljubav koja je mučila Donata unela je zabrinutost u celu porodicu. Zbog te patnje i ljubomore nisu ga više zaduživali težim poslovima, njegova žena šjora Tone bila je nad njim, lekari su ga obilazili a Bliža je pokušala da ga smiri i razvede u neozbilžnost te ljubavnik Donato i pored svoje patnje i samoće smišljao osvetu tom čoveku koji mu je zadao iznenadni bol. U to vreme dobio je pismo od svoje kćeri ali kažu da ga nije otvorio iako je prema njoj pokazivao veliku ljubav. Zabrinut, nepristupačan Donato je unosio nemir u porodicu mada nikome nije bilo jasno šta će mu u tim godinama Darija, a još manje razumeli Donatovu potrebu za ljubavju i u to vreme kada se u Varoši očekivalo da umre. Za njegovu ljubav prema Dariji znala je cela Varoš tako da su naluđeniji ljudi dolazili da ga razuvere i pričaju mu da Darija bolema stvorena je sa crnim, podnadnutim, mlohavim podčinjacima, da je sva postala koct i smežurana tamna koža koja više nije živa. Dodirnuti njeno telo znači isto što i dodirnuti smrt. Ali dohvatići ga još usnama odista znači umreti. Možda je Donatova ljubav bila samo težnja da umre, mada je najsigurnije da on to tako nije osećao. On jedino što je znao znao je da je volio. Međutim neki su tvrdili da nikakav Hrvat ne postoji, i da u potkovlju kuće austrijskog oficira Darija već godinama živi sasvim sama. I pričali su mu da je u nevidenoj prijateljstvu, da su nakotile svakojake gnjide i da je u noću pravi užas od insekata.

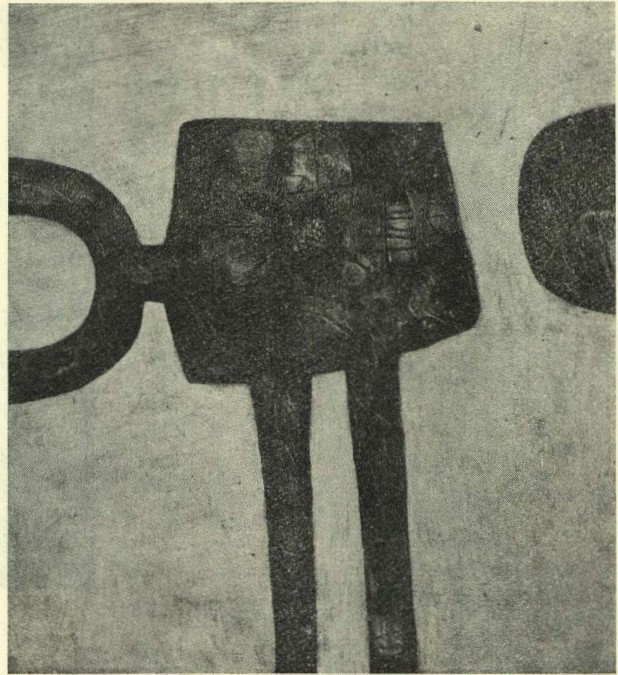
Donato je u sve pre mogao poverovati nego u nepostojanje Hrvata. Deca su mu objašnjavala da su Hrvata vidali s njom i da je vrlo sličan Donatu, čak ima isto koščato lice i spor hod čoveka koji je prošao život. Ta sličnost o kojoj su mu pričali Donata je još više razbesnela jer je verovao da ga Darija voli samo zbog te sličnosti s njim i da ga je prihvatila zato što je priljiv i što ima dobre znake muškosti. Nesrećna Donatova ljubav sve ga je više ophrvavala dok ga je dovelo do potpune nemoći prema Hrvatima da više nije pomišljao da ga ubije, toliko je bio skrhan da je pre mogao ubiti sebe. Inače lik toga Hrvata, koga nikada nije video, nije mogao da poredi sa sobom već ga je zamišljao u obliku nekog čudovišta koje je imalo natprirodnu snagu i svaki Donatovu pokušaj da ga odagna pretvarao se u nemoć. Zatim je i Donato ponekad sumnjao u Darijinu ljubav prema njemu jer da ga voli svakako bi se rešila tog Hrvata. Međutim nalazio je opravdanje i verovao da to ona čini da bi još više podčitala Donatovu ljubav. Možda je svakoj ženi potrebno samo toliko da zna da je voljena makar i živeća s nekim bićem prema kome ne oseća ništa. Žena koja je voljena, mislio je Donato, mora biti daleka. Ljubomora prema Hrvatima toliko ga je iznirila da je dobijao želju da padne pred njegove noge i da se divi moći tog čudovišta koje je uspeo da privuče Darijinu ljubav. Ojednom su se Donatova osećanja iznenada obrnula.

Kako je rasla njegova ljubav prema Dariji tako je raslo njegovo divljenje prema Hrvatima. Činilo mu se tek sada kada je osećao preveliku ljubav prema njemu da ga je mogao ubiti. U Varoši je Dariji bilo zabranjeno da se pojavljuje kako ne bi uvelaše Donatovu bolest. Darija je po prvi put u svom dugom životu bila zadovoljna svojom priljivosti i svojim insektima. Njen život koji se primicao kraju ispunila je iznenadna sreća, ona staračka mlohavost ozarena je linijama nekog unutrašnjeg sjaja. U celom svom biću osećala je živost tako da su njihovi životi tek paralelno sem što je Dariju ispunjavala sreća a Donata patnja. No i Donatova patnja bila je samo posledica ljubavi, a cela Varoš je pričala da su oboje izrazili želju da budu zajedno pokopani. Ta čudna staračka ljubav prepričavala se na različite načine.

Donatu se, pre nego je izdahnulo, javio neki nestvaran glas i saopštio mu da će tačno u jedanaest sati Hrvat biti ubijen i onda je Donato začeo da i on što pre umre i dogodio se neverovatna i čudan događaj: tačno u jedanaest sati izdahnulo su. Čini se da je Donatova smrt bila malo lukavstvo što se moglo primetiti po onom kratkom osmehu koji se zadržao na njegovom licu i nakon što je zauzev sklopio oči. Deca su odista pričala da je Hrvat nestao pa ili je umro ili ga je neko ubio, samo je kod dece bila jedna zabuna; nikada nisu razlikovale ko je Hrvat a ko barba Donato. Barba Donato je pre smrti jedino uspeo da sastavi svoj testament i da i pored svega celo imanje u Dalmaciji ostavi u nasledstvo Dariji.

Darija nije došla na sahranu i za testament nikada nije doznala iako je u njemu između ostalog bilo napisano:

„Svoj najveći ljudski cilj ispunio sam onog dana kada sam sreo Dariju, milu Dasku, tako sam joj tepao i tako joj i mrtav govorim. Njena nežnost koju mi je pokazala preobratila je moj život. Gospode budi milostiv i jedno takvo biće nagradi večinom životom. Iz dubine moje duše naviru suze jer sada shvatam koliko je veliki život kad imaš makar i tajnu veru u njega. O da nju nisam sreo davno bih već bio mrtav ili bolje da kažem dok je nisam sreo bio sam mrtav. Veselio sam se danu moje smrti jer mi je oduvek bila želja da tako hrabro umrem kao što je Darija umela nežno da živi. Ovdje me suze pre-

ZIVOVIN
TURINSKI
Inicijal

kidaju i moja jedina nada to je onaj tamni hladni svet, to je novi život u potpunju slobodi. Darija, Darijence, ne znam više tako milo da te zovem jer na moja usta navire divna smrt koja će doći svakome čoveku tek ondš kad shvati prirodu ovog života, o bože, ko ne sretno u svom životu jedno takvo divno, stvorene zbog koga može srećno da umre, tome je smrt bol, poniženje i gubitak. A ja, mila Darija, zaveštavam ti svoje imanje za prekrasnim vinogradom kako bi što pre prezešla mir za kojim odavno čežneš. Navuci zastore na prozorima i kad ugledaš mrak shvati da je to bio moj život pre tebe. A kada podigneš zastore i kad sučebias sobu to je, Darija, moja smrt. Nemoj mi zameriti na ovako slabim poređenjima jer i nisam nikakav pesnik mada ovaj testament pišem, srcem koje bi raspuklo od bola da nije tvoje oprostio što uzimam Elidin stih iako znam da je nikad nisi podnosila. Do sudnjeg dana zaveštavao sam ti deo po deo kako bi bio siguran da tebi sve pripada...

Taj testament je bio uništen čim su preturili Donatove stvari, dva sata nakon njegove smrti, i nikada Varošani nisu doznali da je uopšte bio napisan inače bi na dan sahrane, kako se poslednjih godina činilo, još na grobu bio pročitan, ovako je barba Donato bio sahranjen bez ikakvog govora, mirno, gotovo u tišini, sem što su zvana svako pola minuta odveć muklo i tužno udarala u jednu stranu.

Na sahrani su prisutni Jožefa, držao je maramicu u levju ruci a desnom se prekrstio dok je sveštenik Jeftimio pevao:

Gospodi pomiluj.
Ono što je najviše privuklo našu pažnju nije Jožef već sam mrtvac koji je ispod jedne ikone na sredini crkve sedeo u velikoj kožnoj stolici koja je inače namenjena za arhiepiskope kad posete crkvu. Mirno je preklonio oči i položio ruke na naslone sa strane. Bio je izbrljan i čist sa onim poslušnim, mirnim izrazom mrtvaca. Možda je takav položaj izabrao zato da se ne povećuje u njegovu smrt, niti uopšte u smrt čoveka koji je pri kraju života doživio ljubav. Iznad njega, pobedeno u žitu, dirhtale su sveće a jedan stariji čovek reče:

kao da spava,
neko je primetio da izgleda kao da se smeje a po načinu sedenja i položaju tela dobijao se utisak kao da sve čuje, valjda i zbog blagog osmeha na licu. Oni koji su se za života podsmevali njegovju kasnoj, staračkoj ljubavi osećali su stid pred smrtnim likom barba Donata. Možda je takođe i to smišljena Donatova namera da bar za trenutak postidi i uplašii one koji nisu verovali u njegovu patnju i snažna osećanja ljubavi koja su naišla tek pri kraju života.

Obilazili su ga i bacali cveće pred njegove noge dok je sa leve strane stajala njegova žena u crmni i njena sestra klara koja je držala barba Donatov štap a zatim i ostala rodbina.

Sveštenik je mahao kadionicom. Malobrojni prijatelji obilazili su mrtvaca krsteći se. Neki su ga duže zadržali, a nekom Ramadanu, muslimanskoj skitnici, padalo je na pamet da mu podigne gornju usnu ali u trenutku kada mu se približio zadržao je, poklonio se i vrlo nespretno poljubio ga u kolo-no. Mnogi su verovali da je to muslimanski običaj.

Neki nisu smeli ni da se primaknu valjda zbog neobičnog položaja mrtvaca, a nekima je sve to ličilo na priviđenje, na kakvu fantastičnu Gogoljevu priču. Svi su verovali da će ga tako nositi u stolici jer je to možda pokojnik želeo. Ali na iznenađenje nekih primitivnijih Hercegovaca pa i same rodbine njegova svas-tika stavila mu je cvet u rever. Donatova ruka, kao i kod svakog mrtvaca, bila je ukočena i u početku je bilo teško odvojiti od naslona stolice i u nju ugurati štap. To davanje štapa mrtvacu izazvalo je još veće iznenađenje a kada je svojom rukom grčevito stegnuo štap to je unelo pravi nemir, strah i zaprepašćenje. Hladan znoj pojavio se na licima prisutnih u isto vreme kad i na čelu mrtvog. Svima je bilo jasno da je to u stvari napor da se uspravni. I u prvom pokušaju, potpomognut svojom štapom, nije mu to uspeo i tek kad su ga pridržali šjora Mande i sestra njegove žene Klara uspravio je i koji trenutak nesigurno stajao na nogama. Bila je to žalosna slika mrtvaca koji se uspinje da bi pokazao kako su granice između života i smrti nevidljive. Svakako, ovog trenutka on je izazvao sažaljenje više nego što ga mrtvac može izazvati. Niko nije video da li je dao neki znak da krenu samo je sproved sa sveštenikom i

barba Donatom ispred svih krenuo u pratnji nekoliko staraca, jedne visoke žene, Jožefa i ostale rodbine, doista vrlo sporo, pomažući se štapom Donato je koraćao prema iskopanoj ruci, i kako je kasnije govorila njegova žena, ostavili su do groblja svega deset minuta, s tim što su morali hteli ne hteli, duž celog puta, slušati lupkanje njegovog štapa po kaldrmi da je Klara tada zadržala što mu nisu stavili gumu na vrhu i tako poštedeli Jafeta koji je ispred povorko nosio krst a sve vreme su se bojali da ga ne ispusti jer se znalo da nije mogao da podnese to kuckanje štapom zbog toga što je veći deo svoje mladosti proveo u zatvoru i više od četiri godine slušao kapanje kapi u nekoj ozloglašenoj austrijskoj tamnici.

Međutim postoje i nekolike neverovatne priče šjora Mande za koje se nećemo mnogo zanimati tim pre što se šjora Mande te nedele, upravo tog popodneva nekoliko puta glasno smejala i psovala barba Donatovu smrt, ali opet to ne znači da nije moglo biti baš tako kao što je ona govorila. Kaže da ga je videla ili da joj se učinilo da ga je videla kako se nekoliko puta okretao dok su prolazili kroz groblje i čitao imena umrlah, kako je podizao levu ruku i brisao znoj sa čela a jednom se čak i zaustavio da malo predahne jer tako je radio poslednjih dana života dok je odlazio na tržnicu; predahnuo bi samo na stepenicama dva puta.

Šjora Mande tvrdi da je jednog trenutka hteo da mokri i da je levom rukom pokušavao da otkopač pantalone ali je u to rekla njegova žena da ni u životu nikada nije umeo levom rukom otkačati pantalone i mokriti a ako bi mu desna ruka slučajno bila zauzeta, morala je to ona raditi i to joj je uvek bilo, tako bar ona kaže, neprijatno.

Ali ako nije hteo da mokri, rekla je šjora Mande, onda je bio ispružio levu ruku i dodirivao Klarine grudi pošto ga je ona pridržavala sa leve strane i držala svoju ruku ispod njegovog pazuh, što ga ni najmanje nije golicalo, ali svi smo sigurni da je imao mali osmeh na licu i da se ispod njegovih zatvorenih očiju mogao naslutiti umor ili prikriveno zadovoljstvo samim sobom, svojim vrlo lepim i privlačnim izgledom mrtvaca.

Priča šjora Mande zaista su neverovatne ali ono što smo mi videli na grobu iznad same rake u prvi mah nas je zbunilo, ali kasnije smo poverovali da tako mora biti: mrtvac je zatražio da proba vino kojim će politi njegov grob. Svi su odbili da mu ispuone tu želju i niko nije mogao da objasni zbog čega. Kažu samo da je taj pokret ruke prema vino izlzedao kao da dopire iz samog pakla i da je tog istog trenutka vetar pomerio lišće i otpočela neka hladna, sitna kiša. U trenutku kada se čutke odvojio od svih i spustio se malim stepenicama u ruku, sveštenik zapeva Večnjui pamjat, a jedan starij je odgovarao s vremena na vreme ta-kode pevajući: amin, amin.

Kada je siašo više ga niko nije mogao videti. Raka je bila duboka a bilo bi i neugodno gledati ga kako traži da se što udobnije smesti i kako rukama razgrče vlačnu zemlju.

Njegova žena zaplaka i prva baci grudvju zemlje u ruku. Morala je to učiniti pažljivo da mu ne ozledi oko ili bilo koji deo lica, ali pošto je bila uplakana teško je mogla odrediti koju je stranu izabrao za glavu a koju za noge.

Čim su počeli da bacaju zemlju Klara viknu da je zaboravio štap i polako mu ga spustiše u ruku a kada su ga već prekrili zemljom šjora Mande baci flašu sa vinom i zejtinom i tada i ona po prvi put zaplaka i svi shvatise da šjora Mande nema tvrdro srce kao što to ona kaže.

Ode nam i barba Donato, tako je rekao jedan starij i zamolio šjora Tone, Donatovu ženu, da njemu da kakav stari Donatov kaput i cipele jer su i 1912. godine sve delili.

Razišli su se čim je prestala kiša. Ptice su čučale na ivicama drvenih krstača. Gazili su trulo lišće koje se lepilo za noge. Duvaao je hladan vetar.

Nekoliko dana kasnije Varoš je pričala o tome da je iščezla Darija, kažu da je zadesila smrt na isti način kao i barba Donata i kažu da su je neke pobožne gospode videlo kako je pred noć išla sasvim prema Donatovom grobu obučena na isti način kao kad su se upoznali i od tada više nije primećena, pa su im na mramornju ploči koju su postavili duž Donatovog groba uklesali staroslovenskim slovima: pokoj ljubavnikom.